

VU Research Portal

De opmerkelijke geschiedenis van het Golden Ten: een samenspel van wet en wetenschap

Kingma, S.F.

published in

Proces

2003

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Kingma, S. F. (2003). De opmerkelijke geschiedenis van het Golden Ten: een samenspel van wet en wetenschap. *Proces*, (1), 2-14.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

De opmerkelijke geschiedenis van het Golden Ten: een samenspel van wet en wetenschap

Misschien was u het alweer vergeten, maar de jaren tachtig van de vorige eeuw vormden de bloeiperiode van het Golden Ten in Nederland. Midden jaren tachtig konden meer dan honderd casino's verspreid over het land worden geteld die dit spel exploiteerden; veel kleine casino's met vaak niet meer dan één of twee speeltafels, maar ook een aantal grotere die zich konden meten met de drie staatscasino's in Zandvoort (1976), Valkenburg (1977) en Scheveningen (1979). De Golden Ten-casino's werden in veel plaatsen gedoogd maar waren veelal ook omstreden, niet alleen omdat sommige van deze casino's van vals spel werden verdacht en werden geassocieerd met criminelen, maar ook omdat de juridische status van het spel onduidelijk was. Het ging daarbij om de vraag of het Golden Ten zou moeten worden beschouwd als een behendigheids spel, zoals de exploitanten claimden, of als een kansspel, zoals onder meer de Raad voor de Casinospelen (RvC) stelde. Begin jaren negentig kwam aan alle onzekerheid een eind, en daarmee ook aan de bloeiperiode van het Golden Ten.

In 1991 besliste uiteindelijk ook de Hoge Raad dat het Golden Ten een kansspel is en dat de exploitatie ervan op grond van de Wet op de Kansspelen (WOK) feitelijk illegaal is. Sindsdien leiden Golden Ten-casino's een marginaal bestaan. Hier staat tegenover dat de markt van staatscasino's, sinds 1989 onder de merknaam Holland Casino, eind jaren tachtig en begin jaren negentig sterk is uitgebreid en gegroeid. Het aantal nam tussen 1985 en 1995 toe van 3 tot 10 en de omzet steeg over die periode van 142 naar 665 miljoen gulden. De opkomst van de legale casino-industrie lijkt zo een klassiek voorbeeld van een markt voor 'ondeugden' (vices) die als ille-

gaal verschijnt, vervolgens wordt gedoogd en uiteindelijk wordt gelegaliseerd, een ontwikkelingslogica die zich meer in het algemeen ook af lijkt te tekenen bij de alcohol, de drugs en de prostitutie.

Een gokcomplex

In dit artikel wil ik laten zien dat deze logica eerder het resultaat dan het uitgangspunt van de analyse moet zijn. Want dat de Golden Ten-casino's illegaal of crimineel waren, stond niet op voorhand vast. Evenmin spreekt het voor zich dat de overheid zelf de casinomarkt exploiteert. Men had ook enkele Golden Ten-casino's kunnen legaliseren. Immers, op andere gokmarkten paste de overheid andere, zelfs tegenovergestelde strategieën toe. In 1986 legaliseerde de wetgever ineens de tot dan toe gedoogde markt van gelduitkerende speelautomaten, terwijl de commerciële exploitatie van het bingospel tot op heden nog illegaal is. De dynamiek achter de legalisering van een gokmarkt valt dan ook moeilijk te doorgronden zonder een nader onderzoek in te stellen naar de actoren die een markt als legaal of illegaal omschrijven. Criminaliteit en illegaliteit worden dan gezien als een sociale constructie, waarbij wat in een bepaald geval wordt verstaan onder bonafide en legaal de uitkomst is van onderhandelingen en strijd tussen uiteenlopende partijen die specifieke definities van wat zij geoorloofd achten verbinden met hun machtspositie. Het gaat mij dan ook niet zozeer om de vraag in hoeverre een gokmarkt legaal is, als wel om de vraag naar processen van marktvoorming en marktbeheersing, processen die

* Dr. Sytze Kingma is universitair docent bij de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit in Amsterdam. E-mail: sf.kingma@scw.vu.nl

voor uiteenlopende markten een verschillend verloop en verschillende resultaten hebben. Daarbij beschouw ik bepaalde kansspelen niet op voorhand als legaal of illegaal, maar vormt dit onderscheid nu juist het verschijnsel dat uitleg behoeft. De kwestie van het Golden Ten is ook van belang om de constructie van het legale casinowezen te kunnen begrijpen. Het Golden Ten verschijnt dan minder als de anekdote of de voetnoot in de geschiedenis van de casino's die er vaak van wordt gemaakt. Aan de orde is kortom de dynamiek van (il)legalisering en de bijdrage van het Golden Ten aan de kanspelsector.

Deze dynamiek van (il)legalisering bij het Golden Ten komt tot stand in de context van een specifiek reguleringsregime voor de kansspelen. In Het Gokcomplex, waar dit artikel grotendeels aan is ontleend, heb ik dit regime nader omschreven als het 'alibimodel' dat ten grondslag ligt aan de Wet op de Kansspelen (WOK) van 1964.¹ Onder dat regime zijn kansspelen nog intrinsiek omstreden, wordt de exploitatie van kansspelen beperkt door het particuliere winstbejag tegen te gaan en door kansspelen te binden aan 'publieke belangen' en 'goede doelen', en kunnen kansspelen legaal worden om illegale markten te vermijden. Weliswaar baart dit regime legale kansspelen, maar de illegaliteit is binnen dit regime een voorwaarde voor, én een gevolg van de (beperkte) markt. Het alibimodel valt te beschouwen als een overgangsfase, tussen de regulering op basis van verboden enerzijds en de regulering op basis van de risico's van de exploitatie anderzijds. Het einde van het Golden Tentijdperk markeert de overgang naar een nieuw reguleringsmodel voor de kansspelen, door mij aangeduid als het 'risicomodel'. Daarin is de exploitatie van kansspelen voor het vermaak (wettelijk) aanvaard, wordt het economisch belang van de kanspelsector erkend en worden kansspelen primair gereguleerd om 'externe effecten' van verslaving en criminaliteit in de hand te houden. Illegale markten worden dan primair bestreden door het Openbaar Ministerie (OM) en zijn minder snel aanlei-

ding om een legaal alternatief te scheppen.

Om recht te doen aan het idee van een overgangsfase benader ik het Golden Ten in termen van 'liminaliteit', zoals omschreven door de antropoloog Victor Turner in *The Ritual Process* (1969). Hij definieerde 'liminal entities' als 'neither here nor there; they are betwixt and between the positions assigned and arrayed by law, custom, convention and ceremonial'. Het begrip liminaliteit maakt het mogelijk om een situatie te onderzoeken die legaal noch illegaal is maar wijst op een soort dubbelstatus daartussenin. Een liminele ruimte biedt sociaal geaccepteerde mogelijkheden om grenzen te verkennen en te experimenteren met nieuwe omgangs- en organisatievormen. Bij het Golden Ten wordt met name afstand genomen van de criminaliteit en vooruit gelopen op een legale wettelijke status.

Golden Ten

De strategie van de Golden Ten-exploitatie berust op het ontwijken van de wetgeving voor kansspelen met een beroep op de voor het spel vereiste behendigheid. Deze strategie is waarschijnlijk net zo oud als de toepassing van het kansbegrip in de wetgeving. Illegaliteit vormt in de eerste plaats immers het logische complement van wettelijke maatstaven. Ieder wettelijk criterium voor kansspelen lokt specifieke schijnvertoningen uit. Niet alleen het kansbegrip leent zich daarvoor, maar bijvoorbeeld ook de criteria van openbaarheid of van commercie, die te ontwijken zijn met een beroep op achtereenvolgens de 'beslotenheid' en de 'vrijwilligheid' of het 'goede doel'. De strategie van de behendigheid kunnen we overigens niet alleen aantreffen bij roulettespelen maar bijvoorbeeld ook bij speelautomaten, bij loterijen en bij het bingospel.

Het behendighedsroulette wordt ook wel aangeduid als pseudo-roulette of quasi-roulette, waarvan in de loop van de tijd diverse varianten verschijnen, onder benamingen als Delphi, Saturne, Roulex en Derby. Het Golden Ten of 24-er Obser-

¹ In dit artikel beperk ik het aantal eindnoten tot een minimum. Voor bronverwijzingen bij feitelijke details verwijs ik naar relevante passages uit *Het Gokcomplex* (Kingma, 2002).

vatieroulette is ontwikkeld door de West-Duitser Jürgen Blattgerste en voor het eerst geïntroduceerd in 1979 in een Antwerps hotel. Zo reconstrueert althans de journalist Leon Zoeteman de herkomst van dit spel.

De vraag naar de herkomst van deze spelen is evenwel minder belangwekkend dan de vraag naar de omstandigheden waaronder de ontwikkelingsstrategie van de behendigheid voorkomt en de gevolgen die dit voor de organisatie van kansspelen heeft. Reeds aan het begin van de twintigste eeuw had het Jeu de poule ('kippetje') bijvoorbeeld een kleine maar belangrijke toevoeging in de Loterijwet tot gevolg, waardoor behendigheidsspelen beter te weren zouden zijn. Het criterium 'geen invloed' van de deelnemers op de kansbepaling was voor de Loterijwet van 1905 onvoldoende, de wetgever scherpste dit aan tot 'geen overwegende invloed'.

Het behendighedsroulette omringt het legale casinowezen in ruimtelijk opzicht maar gaat daar ook in de tijd aan vooraf. Zo introduceerde A.A. Zijlstra, directeur van de Exploitatie Maatschappij Scheveningen, in de crisisjaren dertig een behendighedsroulette in het Scheveningse Kurhaus, een initiatief dat weldra ook elders in het land navolging vond. Deze roulettespelen werden echter al snel verboden en Zijlstra zou nadien geen gelegenheid voorbij laten gaan om te pleiten voor legale casino's in Nederland. In de jaren zeventig was hij ook nauw betrokken bij de opzet van de eerste legale casino's.

Als in de jaren zestig wederom vormen van behendighedsroulette opduiken en justitie deze bestrijdt, geeft de Hoge Raad in 1965 een nadere uitleg aan het wettelijk kansbegrip, in het arrest over het Saturnespel (Nederlandse Jurisprudentie, 1966, 364). Voor de vraag of deelnemers invloed uitoefenen op de kansbepaling 'is beslissend, welke resultaten de grote meerderheid der spelers in de praktijk bij het spel behaalt'. Het kansbegrip maakt de rechter aldus afhankelijk van het subjectieve gedrag van de spelers - die volgens de rechter door 'mentale luiheid' de kansbepaling achterwege laten of het spel 'dan amusanter' vinden - en niet van de objectieve mogelijkheden die de organisator aan het spel meegeeft. In feite is de kiem gelegd voor

de Golden Ten-problematiek van de jaren tachtig. Voor het OM zal het een hele toer worden om te bewijzen dat spelers de uitkomst van het spel niet beïnvloeden. Tot 1991, wanneer de Hoge Raad een wetenschappelijk rapport van de cognitief psychologen W. Wagenaar en G. Keren als bewijs voor de kansspelstatus van Golden Ten aanvaardt, verschaft de juridische controverse over de bewijsvoering een bestaansgrond aan Golden Ten.

Hoewel juridische en wiskundige onenigheid over het kanselement op het eerste gezicht misschien niet tot het object van de sociologie behoort, zijn deze meningsverschillen een bij uitstek sociaal verschijnsel en hoogst relevant voor de constructie van het gokcomplex. Tenminste, als we deze controverse niet als wiskundige en juridische vraagstukken behandelen maar, zoals de antropoloog Bruno Latour in *Wetenschap in actie* met de technowetenschappen doet, we ons richten op de sociale strategieën die erachter zitten en de maatschappelijke gevolgen die ermee verbonden zijn.

De definitiestrijd over het kanselement heeft grote gevolgen. Een moeilijk te doorgronden wiskundige analyse van ogenschijnlijk futiele speldetails leidt in de juridische vertaling in 1983 tot de vrijpraak van een Golden Ten-exploitant, waarop in heel Nederland Golden Ten-casino's als paddestoelen uit de grond schieten. Dit heeft gedurende de jaren tachtig grote invloed op het gehele Nederlandse casinowezen, want ook de legale casino's reageren hierop. Maar de opkomst van het Golden Ten in Nederland valt niet uit de jurisprudentie en de soepele houding van justitie alleen te verklaren. Dat de doorbraak van het behendighedsroulette pas in de jaren tachtig plaatsvindt, daarvoor moeten we aanvullende omstandigheden in beschouwing nemen. Zo kondigt zich rond 1970 een legalisering van casino's aan, waardoor de voorstanders van legale casino's de strategie van de behendigheid, zoals de GEKA (Stichting Geconsessioneerde Kansspelen) die in de jaren zestig nog beproefde, niet verder verkennen. En voor de exploitanten van illegale casino's betekent de geringe aandacht van politie en justitie gedurende de jaren zeventig dat zij weinig rekening met de Wet op de

Kansspelen hoeven te houden. Dat is pas nodig als justitie de handhaving in de jaren tachtig verscherpt. Deze verscherping komt met name naar voren in het optreden tegen de jarenlang gedoogde casino's van Maurits de Vries op de Amsterdamse Wallen en van Ger Van Driel Vis in het Rotterdamse havengebied. Zolang het 'makkelijk kan' hoeven criminelen niet 'moeilijk te doen'.

In 1981 introduceert Gerard Wiggers, een compagnon van Blattgerste, het Golden Ten in Nederland, aanvankelijk in Enschede en later in Berg en Dal. Begin 1983 treedt het OM op tegen het casino in Enschede en begint een proefproces tegen het Golden Ten. Het OM verliest deze krachtmeting tot aan de Hoge Raad (Nederlandse Jurisprudentie, 1985, 738). De rechter acht niet overtuigend bewezen dat Golden Ten een kansspel is. In zijn verdediging beroept Wiggers zich onder meer op een wetenschappelijk rapport dat R. Schneider, een andere compagnon van Blattgerste, liet opstellen. Daarin staat dat 'de kans op succes voor de spelers bij het Golden Ten groter is dan bij een zuiver kansspel'. In het hoger beroep schakelt de Officier van Justitie Prof. W. Wagenaar in. Maar Wagenaar stelt dan dat hij over het kanslement bij Golden Ten geen uitspraak kan doen, omdat het wettelijk criterium onduidelijk zou zijn.

Behendigheid

Van landelijke betekenis in de geschiedenis van het Golden Ten is Berg en Dal, een schilderachtig dorpje met een toeristische geschiedenis en gelegen aan de oostgrens van Nijmegen in de gemeente Groesbeek. Daar toont de politie voor het eerst aan dat de spelers Golden Ten in de praktijk gelijk een kansspel spelen. In deze affaire komt pregnant, en tamelijk absurd, de nauwe band tussen het produceren van kennis en het voeren van beleid naar voren. Maar de pogingen van politie en justitie om het kanskarakter van het spel vast te stellen zijn zoals gezegd sociologisch relevant, omdat dit bepalend is voor de vraag of de casino's al dan niet legaal zijn. Om de sociale dynamiek van het spel te kunnen begrijpen

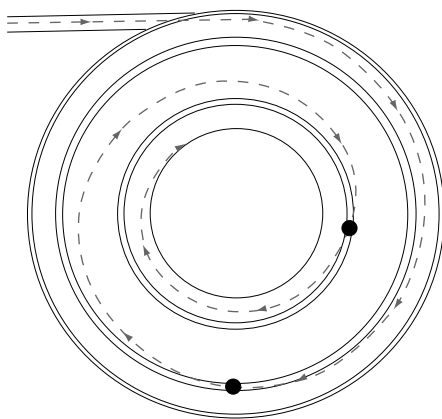
zullen we dus niet alleen moeten weten wie er bij het spel betrokken raken maar ook iets moeten weten over de speltechniek.

Het respectabele maar noodlijdende Hotel Hamer te Berg en Dal biedt begin juli 1983 gelegenheid om het Golden Ten te beoefenen.² De eigenaar verhuurt de grote zaal van dit hotel aan de liefdadigheidsvereniging Casinoclub Berg en Dal, opgericht door J. Blattgerste, R. Schneider en G. Wiggers; de laatste is de voorzitter. Zij exploiteren hier drie Golden Ten-kefels met zeven speel tafels. De oprichting van de casinoclub is terdege voorbereid. De exploitanten laten zich adviseren door een advocaat en voeren overleg met de burgemeester en de politie van Groesbeek. Na overleg met het OM te Arnhem stelt de gemeente zich neutraal op en zegt de politie voorlopig niet tegen het casino op te zullen treden. Dezelfde exploitanten introduceerden eerder het Golden Ten in Nederland, in juli 1981 in het Derby Club-casino te Enschede, waarvan Wiggers eveneens de voorzitter was. Zoals eerder vermeld vervolgt het OM Wiggers maar spreekt de rechtbank van Almelo hem in mei 1983 vrij. Deze vrijspraak is voor Wiggers aanleiding om het Golden Ten opnieuw te gaan exploiteren, ditmaal in Berg en Dal.

De vrijspraak en de opening van casinoclub Berg en Dal leidt in heel Nederland tot de oprichting van soortgelijke casino's. Ook in Nijmegen en omstreken beproeven meerdere exploitanten hun geluk. In reactie op de snelle uitbreiding besluit het OM van het arrondissement Arnhem het Golden Ten te vervolgen, hetgeen de exploitant en de zaalhouder van casinoclub Berg en Dal eind september in een brief te lezen krijgen. Zij sluiten het casino. Maar wanneer het Arnhemse gerechtshof begin november de eerdere vrijspraak van Wiggers in het hoger beroep bevestigt, zien de exploitanten hier een versterking van de juridische positie van het Golden Ten in. Eind november openen zij in Hotel Hamer de 'Nieuwe Casino Club Berg en Dal'. Omdat het OM aankondigt zich niet zomaar gewonnen te

² Zie Korps Rijkspolitie district Nijmegen, groep Groesbeek, *Procesverbaal betreffende de (voor)geschiedenis van het Golden Ten casino te Berg en Dal*, Groesbeek, 1984.

zullen geven, treden de eerdere exploitanten naar de achtergrond en krijgt de nieuwe casinoclub een andere voorzitter. De Nieuwe Casinoclub stelt voor om de deskundige W. Wagenaar onderzoek te laten doen naar de behendigheid bij het Golden Ten. In een kort geding vragen de exploitanten toestemming om het casino voor een dergelijk onderzoek open te mogen houden. Maar het OM laat begin december gedicideerd weten dat het casino de deuren direct moet sluiten. Tot aan de uitspraak van het kort geding op twintig december, waarin de rechter de eis van de exploitanten afwijst, blijft het casino geopend. Op die dag doet de Officier van Justitie huiszoeking in Hotel Hamer en neemt hij de spelattributen in beslag.

Figuur 1 Bovenaanzicht met de baan van de kogel door een Golden-Ten ketel. De kogel is afgebeeld op de plekken waar deze achtereenvolgens de 'observatiering' en de 'limietring' snijdt. Dit schema is ontleend aan de nota 'Golden Ten in perspectief' (1989) van de NSGT.

In het opsporingsonderzoek dat aan de sluiting voorafgaat, stelt de politie zelf een onderzoek in naar de behendigheid bij het Golden Ten. In zijn proces-verbaal beschrijft de opperwachtmeester der rijkspolitie van de groep Groesbeek het spel nauwkeurig.³ Het belangrijkste verschil met het traditionele roulette is dat bij het Golden Ten de cijferkrans niet draait maar

vast staat. De kogel rolt over de brede randen van een aluminium schaal in ononderbroken cirkelvormige banen rond de cijferkrans. Met het afnemen van de snelheid nadert het balletje, dat deze pas na vele omwentelingen bereikt, de krans. Tijdens de omlopen naar de kern toe passeert het balletje twee in de schaal aangegeven ringen (zie figuur 1). De eerste ring die het balletje kort na de inworp snijdt is de 'observatiering' en de tweede nabij de cijferkrans in het hart van de schaal is de 'limietring'. Uit de plaats waar het balletje de observatiering snijdt, zou af te leiden zijn in welk nummer van de cijferkrans het balletje terechtkomt. Als het balletje de limietring passeert, is dit de cijferkrans zo dicht genaderd dat de spelers niet meer in mogen zetten. De baan van het balletje is niet precies cirkelvormig maar enigszins elliptisch. Naast dit grote technische onderscheid is een belangrijk verschil met het traditionele roulette dat er geen 36 maar 24 nummers zijn - veel behendighedsroulettes worden ook wel '24-er roulette' genoemd. Het voordeel van de bank is hierdoor groter. Het voordeel van de bank is bij het Golden Ten bovendien groter doordat dit spel niet één maar twee nullen kent, net als overigens het Amerikaans roulette. Hier staat tegenover dat de inzetten bij Golden Ten betrekkelijk laag kunnen zijn; veelal is de minimale inzet f 2,50 en soms slechts f 1,-. In hotel Hamer is de minimuminzet aanvankelijk f 5,- en later f 2,50.

Maar spelen de spelers wel behendig?, vraagt de opperwachtmeester van het rayon Groesbeek zich af. Uit eigen observaties krijgt hij de indruk van niet. Veel spelers lijken een voorkeur te hebben voor de nummers die onder handbereik zijn, en spelers die aan het eind van de tafel zitten kunnen de observatiering van de schaal nauwelijks zien. Volgens de regels van de vereniging mogen de spelers, om het behendig spelen te bevorderen, pas meedoen nadat ze ten minste vijf spelronden hebben geobserveerd, wat bij elke verandering van speeltafel opnieuw dient te geschieden. Op de naleving van deze regel is volgens de politie nauwelijks toezicht. Verder maant

³ Zie Korps Rijkspolitie, district Nijmegen, Groep Groesbeek, *Procesverbaal van bevindingen, waarin opgenomen de omschrijving van het gespeelde spel*, Berg en Dal, 15 mei 1984.

de bouleur, kort voordat het balletje de observatie in de schaal snijdt, de spelers tot behendigheid door te zeggen 'kijken alstublieft!'. Pas na dit commando mogen de spelers inzetten.

In een meer systematisch onderzoek van de politie observeren de agenten, met onderbrekingen, in totaal vier dagen lang de spelhandelingen. Een betrokken croupier herinnert zich dit in 1993 nog levendig:

'We waren gewoon open en de politiemensen stonden rond de tafel en observeerden of de spelers het spel wel observeerden. Dat duurde een week of twee. We speelden dan zeer officieel, totdat de politie weer weg was. Dan zeiden we "jongens, nu kun je weer gewoon inzetten". De meeste spelers keken echt niet naar het balletje. Dat ging van "mijn dochter is op de vijfde geboren dus ik zet in op de vijf". Maar dat was eigenlijk verboden. Wij moesten tegen zo iemand zeggen: "nee mevrouw, u moet eerst effe kijken". Zo'n mens zei dan "ik kijk echt niet, dat weet je toch wel joh", terwijl de politie erbij stond. Die agenten moesten dan ook lachen.'

Voor iedere spelronde kruisen de agenten op voorgedrukte staten aan of de spelers al dan niet in de richting van de schaal en de kogel 'kijken', of zij de nummers waarop ze hun geld inzetten al dan niet 'bewust' kiezen en hoe vaak zij 'winnen'. De agenten volgen 245 spelers in hun spel, ten hoogste drie tegelijk. De politie komt tot de slotsom dat zij in 89,3% van de 3487 geobserveerde spellen 'op de gok' gespeeld moeten hebben.

In het verlengde van de observaties maakt de politie in het opsporingsonderzoek proces-verbaal op tegen diverse bestuurs- en personeelsleden van de Nieuwe Casinoclub Berg en Dal. In een van de verhoren wordt gesteld dat de club rond de 1600 'leden' en 30 personeelsleden telt. De voorzitter van de vereniging en de bedrijfsleider verklaren, op aandringen van de politie – die met deze vraag kennelijk de validiteit van de observaties wil versterken – dat de observerende agenten het speelgedrag niet beïnvloed hebben. De politie verhoort Schneider als verhuurder van het speelmateriaal. De waarde van het materiaal in de casinoclub zou tegen de

100.000 gulden bedragen. Hij verklaart onder meer dat het patent dat hij samen met Blattgerste in Nederland op Golden Ten heeft niet sterk is. Door kleine wijzigingen aan te brengen kan iemand anders het spel exploiteren zonder dat zij er iets tegen kunnen doen. De politie verhoort Hamer, die de speelruimte voor 7500 gulden per maand aan de casinoclub verhuurt, als de verhuurder van de zaal. Hamer zegt steeds alles te hebben gedaan om niet 'in conflict met de wet' te komen. In het huurcontract staat daarom de clause dat het spel legaal moet zijn.

Het quasi-wetenschappelijke onderzoek van de politie is misschien dubieus. Maar daar gaat het hier niet om. Van belang is dat de rechter de bewijsvoering aanvaardt en de voorzitter van de Nieuwe Casinoclub Berg en Dal veroordeelt, een vonnis dat uiteindelijk ook de Hoge Raad bekrachtigt. Toch betekent dit niet het einde van Golden Ten. Hier en daar in het land vervolgt het OM een aantal Golden Ten-casino's, maar rechters stellen het OM pas in het gelijk als het kansspelkarakter duidelijk wordt vastgesteld met een uitvoerig politieonderzoek zoals in Hotel Hamer. Deze zware bewijslast, waarbij voor iedere sluiting opnieuw een observatieonderzoek ingesteld moet worden, gaat veel politiecursussen en het OM te ver – naar schatting van de politie vereiste het opsporingsonderzoek naar de Nieuwe Casinoclub Berg en Dal ongeveer 1400 manuren. In Groesbeek raken de betrokken agenten gefrustreerd over het feit dat de grote inspanningen zo'n magere resultaat hebben. In het arrondissement Arnhem stelt het OM zich vanwege het geringe succes tot in de jaren negentig op het standpunt dat er landelijke richtlijnen moeten komen alvorens het Golden Ten wederom te vervolgen. De Procureurs-Generaal besluiten in 1984 landelijk om Golden Ten voorlopig niet meer te vervolgen.

Beleid

Omdat Golden Ten-casino's zich op een legale status beroepen, kunnen zij zich ook als zodanig manifesteren. Deze casino's verschijnen op opvallende plekken en maken openlijk reclame. Het wordt ook

wel 'volksroulette' genoemd. De marketing is gericht op een groot plaatselijk en streekgebonden publiek. In vergelijking met de staatscasino's zijn er relatief lage spelinzetten en toegangsdrempels. Er zijn geen kledingvoorschriften, een fooi voor de croupiers is niet nodig, de omgangsvormen zijn informeel en de sfeer is gemoeidelijk. Het verblijf in het Golden Ten-casino wordt veraangenaamd met gratis hapjes en drankjes, taxigeld of een 'katje' (wie blut raakt krijgt bij vertrek iets van het verspeelde geld terug) en soms spectaculaire extraprijzen alsmede optredens van artiesten. Door de plaatselijke en regionale nabijheid en de gerichtheid op het grote publiek bevorderen de Golden Tens de democratisering en sociale legitimiteit van casino's. Het Golden Ten onttrekt, met andere woorden, het casino enerzijds aan de verborgen sfeer van de illegaliteit en anderzijds aan het elitaire en toeristische schema van de staatscasino's.

Toch is de wereld van de Golden Ten-casino's allerm minst eenvormig. Het Golden Ten verbreidt zich over het hele gamma van casino's, van het besloten casino, via de criminele speelholten tot de grootschalige en gedoopte luxe varianten. Verder is de exploitatiestructuur onoverzichtelijk. Er zijn avonturiers en handige horecaondernemers. Maar na enige tijd overheersen enkele gespecialiseerde ondernemers, die elkaar ongetwijfeld kennen, de Golden Ten-exploitatie, zonder dat er nu direct aanwijzingen zijn voor mafia-achtige organisaties. De markt heeft het karakter van een oligopolie; enigszins vergelijkbaar met de typering die de criminoloog Frank Bovenkerk geeft van de teelt van Nederwiet in de jaren negentig. Het zijn brutale zakenlieden die een netwerk van meerdere, soms wel een tiental casino's in Nederland en ook in Duitsland, België of Frankrijk bezitten. Deze exploitanten blijven op de achtergrond. Omdat de legale status onzeker is, nemen zij aan de illegaliteit refererende 'voorzorgsmaatregelen'. Zetbazen en

katvangers beheren hun casino's. En zij passen soms de juridische verenigingsconstructie en ledenlijsten toe om een besloten club te fingeren.

In de loop van de tijd doen zich wel affaires voor die wijzen op criminaliteit. Die criminaliteit loopt uiteen van een gebrekkige boekhouding, zwart werk, diefstal door het personeel en belastingontduiking, via intimidatie en manipulatie met rouletteketels tot enkele overvallen en in 1986 zelfs de mysterieuze verdwijning van de Golden Ten-magnaat P.G. Hertel, die waarschijnlijk is vermoord.⁴ In 1987 wijdt Playboy (januari 1987) een reportage aan het schimmige beroep van Golden Ten-croupier. Het weekblad Panorama (1987, nr. 43, nr. 47) laat een verslaafde speler en een Golden Ten-croupier aan het woord. In deze reportages komen strategieën aan bod, die ik in eigen vraaggesprekken ook tegengekomen ben, waarmee croupiers spelers kunnen benadelen: door het bewerken van het balletje, de schaal en de speeltafel; of door zogenaamde 'opzetjes' en 'overeenkomsten' tussen croupiers en spelers; en door psychologische trucs om de speler vast te houden, opdat het casino een eventuele winst van de speler terug kan winnen.

Maar in de wereld van het Golden Ten zijn ook casino's die zich nadrukkelijk distantiëren van criminele praktijken. Zo streeft Blattgerste met het Opleidingsinstituut Spel en Service BV (OSS BV) naar een professionele bedrijfsvoering en een wettige status. Dit 'instituut' exploiteert in 1983 enige tijd een Golden Ten-casino in het Rotterdamse Hiltonhotel – later komt daar een staatscasino. In 1986 beheert OSS BV vijf casino's, heeft 200 mensen in dienst en zou ruim vier miljoen gulden belasting per jaar betalen. Enkele grote Golden Ten-exploitanten, waaronder Blattgerste, richten in 1986 de Nationale Stichting Golden Ten (NSGT) op. Dit is een belangenorganisatie die ijvert voor een legale status en overheidsregulering van de bedrijfstak.

⁴ Zie voor de moord op Hertel: Middelburg (1988) 22-23; Zoeteman (1988) 196. Het *Recherche Informatie Bulletin* van het CRI van februari 1988 (nr.1) meldt dat er bij invallen in 1987 bewerkte rouletteketels zijn aangetroffen en dat er tussen 1984 en 1988 49 overvallen op Golden Ten-casino's zijn geweest, inclusief 6 pogingen. In 1988 stellen de Belastingdienst en het GAK vast dat van 91 onderzochte Golden Ten-casino's er 56 fraude pleegden (*De Gelderlander*, 17 oktober 1989; Vgl. Raad voor de Casinospelen, *Jaarverslag 1989*, 22). In totaal legt de Belastingdienst voor meer dan 30 miljoen gulden aan naheffingen op.

Deze belangenorganisatie laat zich in het veld van de kansspelen qua doelstelling vergelijken met de NSC (Nationale Stichting Casinospelen, opgericht in 1971) en met de VAN-Speelautomatenbrancheorganisatie (eveneens opgericht in 1971). Dergelijke organisaties zijn een belangrijke voorwaarde voor legalisering, omdat ze enerzijds een aanspreekpunt voor de overheid (kunnen) vormen en anderzijds zelfregulering in de bedrijfstak (kunnen) bevorderen. Rond 1986 bestaan er in Nederland zo'n 140 Golden Ten-casino's, merendeels kleine gelegenheden met vaak niet meer dan twee speel tafels maar ook een stuk of tien grote die zich qua omvang en opzet met de staatscasino's kunnen meten.⁵

De aanvaarding van het Golden Ten berust niet op de Wet op de Kansspelen maar op de problematische handhaving van de wet enerzijds en de sociale en bestuurlijke tolerantie tegenover het spel op plaatselijk niveau anderzijds. Deze omstandigheden zijn niet overal gelijk en in de tijd veranderlijk. Het vervolgingsbeleid kan per arrondissement sterk verschillen en ook de aanvaarding kan per gemeente en zelfs per casino verschillen. De markt is onstabiel. Terwijl het Golden Ten in Groesbeek bijvoorbeeld weinig in de weg wordt gelegd omdat het bestuur zich onvoldoende gesteund vindt door de rechterlijke macht, en Nijmegen de exploitatie van Golden Ten-casino's bestuurlijk, via een gemakkelijksvergunning, tracht te ontmoedigen (met het oog op de kandidatuur voor een staatscasino), beschouwt het bestuur van de 40 kilometer westelijk van Nijmegen gelegen gemeente Rosmalen Golden Ten-casino's als een aanwinst. In Rosmalen, dat midden jaren tachtig de reputatie van een 'Las Vegas in het Zuiden' heeft, verklaart de burgemeester zich in 1986 zelfs voorstander van de legalisatie van bonafide Golden Ten-casino's.

De rijksoverheid neemt aanvankelijk een gelaten en afwachtende houding aan. In een eerste reactie op de vrijpraak in 1984 van de Golden Ten-exploitant Wiggers stelt de staatssecretaris van EZ dat het 'een misvatting is dat de overheid zich to-

lerant zal opstellen tegenover quasi-roulettes' (Staatscourant, 3 oktober 1984). Maar al snel blijkt de vervolging op een groot juridisch probleem te stuiten. In juni 1986 stellen de verantwoordelijke bewindslieden in antwoord op vragen uit de Tweede Kamer dat een intensivering van het opsporings- en vervolgingsbeleid zoals verzocht door de Nederlandse casinostichting en de Raad voor de Casinospelen, een te groot beroep op de 'personele en financiële middelen' zou doen. De Procureurs-Generaal van de gerechtshoven besluiten al eerder om aan het Golden Ten geen hoge prioriteit te geven, tenzij het gaat om gelegenheden waar criminelen bij betrokken zijn.

In 1986 vervolgt het OM in een aantal arrondissementen het Golden Ten enige tijd echter wél streng. Dit gebeurt vooral in de Randstad. Om de efficiëntie en effectiviteit van die vervolging te vergroten maakt de politie gebruik van getrainde 'participerende observanten'. Zij observeren circa 300 uur het speelgedrag ter beoordeling van het kanselement bij het Golden Ten. Daarnaast legt het OM een accent op economische delicten bij de Golden Ten-exploitatie in verband met de belasting en sociale premies. Exploitanten zijn op grond daarvan veel zwaarder te straffen dan op grond van de Wet op de Kansspelen. Doelwit is onder meer de Leijdse Club van OSS BV aan de Korte Leidsedwardsstraat te Amsterdam. Na iedere politie-inval opent deze club weer. Dat gebeurt vier keer achtereenvolgens. Het personeel van dit casino is hoogst verontwaardigd over de vasthoudendheid van het OM en spreekt in een petitie aan B en W van Amsterdam over 'willekeur' en 'onrechtvaardig' beleid.

Het OM vervolgt het Golden Ten hier en daar dus wel degelijk en beschouwt het Golden Ten ook elders in het land als een kansspel. Toch neemt het OM in veel gevallen een afwachtende houding aan, vaak uit frustratie over verloren rechtszaken, de zware bewijslast en de lopende procedures. Pas in 1990 verscherpt justitie landelijk de vervolging. Op aandrang van de regering en de Tweede Kamer besluiten de Procu-

⁵ In 1985 komt de RvC in een telling tot 137 Golden Ten-clubs: Raad voor de Casinospelen, *Kansspelbeleid: normen en tolereren*, 's-Gravenhage, 1988, bijlage C.

reurs-Generaal in het najaar van 1989 om de prioriteit te verhogen.⁶ Tegelijkertijd tekent zich in de jurisprudentie een verlichting van de bewijslast af. De rechtbank van Rotterdam acht spelobservaties door de politie niet langer per se nodig. Naar aanleiding hiervan sluiten in een aantal arrondissementen al Golden Ten-clubs. Vervolgens neemt het Gerechtshof van Den Haag in oktober 1989 en februari 1990 een zelfde standpunt in. De rechter aanvaardt in deze rechtszaken het rapport van Wagenaar en Keren uit 1985 als een afdoende bewijs voor de kansspelstatus van Golden Ten. Tegen deze achtergrond opent het OM in juni 1990 een grootschalig offensief tegen de Brabantse en Limburgse Golden Ten-casino's.

Met name de Nederlandse casinostichting en de Raad voor de Casinospelen dringen gedurende de jaren tachtig op de bestrijding van het Golden Ten aan. Bij het OM, bij de betrokken departementen van Justitie en van Economische Zaken, bij politici, in jaarverslagen en in perspublicaties wijzen zij voortdurend op het gevaar van de illegaliteit. Ook protesteren zij tegen een gedoogstatus voor quasi-roulettes en dringen zij aan op een strenge vervolging van het Golden Ten. De Nederlandse casinostichting en de Raad voor de Casinospelen noemen dit 'valse concurrentie'.

De Raad voor de Casinospelen bemoeit zich trouwens met de bestrijding van Golden Ten-casino's. Journalisten van Elseviers Weekblad (28 september 1985) zetten daar vraagtekens bij. De Raad maakt inventarisaties van Golden Ten-casino's, voert overleg met het OM over de vervolging en zou vooraanstaande Golden Ten-exploitanten misleiden om medewerking aan een proefproces te verlenen. Blattgerste vreest: 'Er wordt niet eerlijk gespeeld, tegen deze lobby zijn wij niet bestand.' Later laat de Raad de strafrechtsspecialist T. Schalken een rapport opstellen over alle mogelijkheden tot bestrijding van illegale casino's. Van cruciaal belang blijkt uiteindelijk het eerder genoemde rapport van Wagenaar en Keren (1985) over kans en behendigheid bij het Golden Ten, dat de

Raad al eerder liet vervaardigen. Dat rapport trekt de voor het wettige casinowezen verontrustende conclusie dat de bewijsovervoering in de praktijk bijzonder lastig zal blijven, zolang de rechter het Golden Ten als zodanig niet veroordeelt. Het kanselement is overigens niet het enige argument voor de bestrijding van het Golden Ten. De tegenstanders wijzen ook op het gevaar van gokverslaving, en stellen dat dit gevaar in deze casino's groter zou zijn dan in de staatscasino's. Volgens Schalken zou bijvoorbeeld de bestrijding van de 'meest negatieve effecten van het (excessieve) gokken' de belangrijkste doelstelling van de overheid moeten zijn. Hieraan zouden 'prioriteiten kunnen worden ontleend voor de opsporing en vervolging van illegale casino's'.

Voor de Nederlandse casinostichting is de opkomst van het Golden Ten midden jaren tachtig bedreigend, omdat deze stichting dan het aantal casinovestigingen uit wil breiden en de introductie van speelautomaten voorbereidt. Bovendien loopt de opbrengst van de staatscasino's over 1985 met 14% terug. Daarom ontwikkelt de casinostichting 'in overleg met de overheid beleidsstrategieën (...) om de concurrentie van illegale speelgelegenheden het hoofd te kunnen bieden'. Dat laat de directie het personeel in juni 1986 in een uitvoerige circulaire weten. De voorstellen zijn gericht op het 'populariseren' van het casinobezoek en impliceren een aanpassing van de staatscasino's aan de Golden Ten-casino's. De directie wil de legitimatieplicht en de kledingvoorschriften versoepelen, de openingstijden van de speelautomatenruimte verruimen, de reclamebeperkingen opheffen, het spelaanbod meer op de 'kleinere speler' richten en een 'verzelfstandiging' van de casinostichting doorvoeren, zodat een slagvaardig beleid kan worden gevoerd.

Maar de wending in de marktstrategie van de staatscasino's moeten we niet alleen verklaren uit de concurrentie met Golden Ten. Veeleer lijkt sprake van een gemeenschappelijk proces. De uitbreiding en popularisering van de staatscasino's en de op-

⁶ Voor de argumenten om tot vervolging over te gaan baseer ik mij op het *requisitoir* van het OM tegen speelclub 'De Keyzer' te Rosmalen, zoals verwoord op de zitting van de rechtbank van Den Bosch op 8 november 1990.

komst van het Golden Ten versterken elkaar wederzijds en komen voort uit dezelfde gunstige condities. Het Golden Ten valt zo te begrijpen als een voorland van het wettige casinowezen.

Terwijl de Nederlandse casinostichting de bakens in de richting van de markt verzet, lonkt de Nationale Stichting Golden Ten naar de wet.⁷ Gedurende de hele bloeiperiode van het Golden Ten zien exploitanten zich gedwongen om zich van criminele elementen op de markt te distantieëren en om verdachtmakingen van criminaliteit van buitenaf te pareren. Dit is reeds aan de orde als Blattgerste in 1984 een proces aanspant tegen het Algemeen Dagblad, omdat deze krant een artikel heeft gepubliceerd waarin een directielid van de Nederlandse casinostichting vertelt dat hij heeft gehoord dat West-Duitse criminelen samen met Nederlandse drugs-smokkelaars het Golden Ten exploiteren. Dergelijke verdachtmakingen zijn nog steeds een eerste zorg als de Nationale Stichting Golden Ten de nota Golden Ten in perspectief inbrengt tegen de regeringsnota Kansspelen in perspectief. De Stichting raamt de spelopbrengsten van het Golden Ten over 1988 op tussen de 310 en 440 miljoen gulden (tegenover de staatscasino's 225 miljoen (SK)).⁸ De Nationale Stichting Golden Ten verzet zich vooral tegen de associatie tussen Golden Ten en criminaliteit. Zonder omhaal rekent de regering het Golden Ten namelijk tot het illegale gokken. De Stichting noemt het belangrijkste bezwaar van de regering tegen Golden Ten-casino's 'onjuist en ongenueanceerd', namelijk dat de exploitanten zich daar:

'(...) niet bekommeren om hun wettelijke verplichtingen uit de sociale zekerheid en de fiscaliteit en evenmin om regels van betrouwbaar en verantwoord spelaanbod, terwijl ver-

der geen voorwaarden kunnen worden gesteld of gehandhaafd ten behoeve van de beheersbaarheid van de negatieve gevolgen van overmatig gokken.'

De Nationale Stichting Golden Ten stelt dat de regering alle Golden Ten-casino's ten onrechte over één kam scheert.

Conclusie

In dit artikel raketten ik de kwestie op van het Golden Ten gedurende de jaren tachtig van de vorige eeuw als een voor het alibi-model van de Wet op de Kansspelen van 1964 kenmerkende overgangsfase tussen het verbod op en de verspreiding van casino's. Op de groei van de Golden Ten-markt volgden de bestrijding van de Golden Ten-casino's en de uitbreiding van de staatscasino's. Illegale casino's werden vervangen door legale, zo lijkt het althans. Mijn punt is dat deze stelling slechts achteraf opgaat en min of meer wordt opgevoerd (in de zin van een toneelstuk). Evengoed zou beweerd kunnen worden dat een keuze voor de staatscasino's de Golden Ten-casino's illegaal maakte. Tot besluit wil ik nagaan op welke manieren de notie van een liminele overgangsfase een positieve definitie mogelijk maakt van de onduidelijke en omstreden status van het Golden Ten, zonder dit spel buiten de sociale orde te plaatsen door het op voorhand als illegaal weg te definiëren.

Ten eerste komt het onderscheid tussen legaliteit en illegaliteit niet naar voren als een ondubbelzinnige en scherp te onderscheiden dichotomie, maar als een continuüm waarop uiteenlopende posities ingenomen kunnen worden en waarop de kansen kunnen wisselen. Voor het Golden Ten benadrukte ik niet zozeer de illegale en criminele praktijken als wel de strategieën van exploitanten die niet alleen een

⁷ Naar aanleiding van de veroordeling van het spel door de Hoge Raad op 25 juni 1991 vraagt de NSGT officieel een vergunning aan bij het ministerie van Justitie (*de Volkskrant*, 14 september 1991). Deze vergunning wijst justitie eenvoudigweg, net als overigens enkele andere vergunningaanvragen van bijvoorbeeld het Van der Valk-concern, van de hand onder verwijzing naar de WOK, aangezien er conform deze wet nooit meer dan één vergunning mag worden verleend (Zie RvC, *Jaarverslag 1993*, Den Haag, 1994, 19).

⁸ Aan de hand van een door de dienst van het IJkwezen in 1988 gehouden enquête onder de Nederlandse gemeenten, schat de RvC de spelopbrengst van het Golden Ten op tussen de 300 en 400 miljoen gulden (zie RvC, 1988).

lucratieve markt wilden aanboren maar tevens kans meenden te maken op een legale spelstatus. Dit waren geen gekke gedachten, in de context van het alibimodel van de Wet op de Kansspelen van 1964. Binnen dit regime kwamen kansspelen in aanmerking voor een wettige status wanneer hieraan een maatschappelijk belang zou kunnen worden toegeschreven. En zo'n belang zou alleen al in een aantoonbare spelersmarkt kunnen schuilen. Daadwerkelijk legaliseerde de wetgever vanaf de jaren vijftig tot aan de jaren negentig kansspelen primair om tegemoet te komen aan onwettige markten. Maar zij deed dit niet zonder concrete aanleiding en zonder nadere voorwaarden te stellen. Dat de overheid de casino's in 1974 op zeer beperkte schaal en onder zeer beperkende voorwaarden legaliseerde, impliceerde een kunstmatige schaarste aan casino's. Deze schaarste maakte deze markt lucratief voor ondernemers zonder exploitatievergunning en tegelijkertijd kwetsbaar voor criminaliteit omdat overheidstoezicht op illegale casino's per definitie nauwelijks mogelijk is.

Ten tweede betekende de legalisering van enkele casino's in de jaren zeventig dan ook niet zozeer het einde van de illegaliteit als wel het begin van een overgangssituatie waarin de staatscasino's samengingen met illegale parallelmarkten. Er ontstond een liminele marktsituatie waarvan de omschrijving en analyse specifieke begrippen vereist. Door de grote variatie en het omstreden karakter kreeg de markt van casino's het karakter van een circuit, zoals ik dat eerder heb omschreven voor het kien en bingo. Zo'n circuit valt aan de ene kant te onderscheiden van een informele subcultuur en aan de andere kant van een gereguleerde economische sector. Zowel besloten (huiskamer)casino's, criminele casino's, gedoogde casino's als legale casino's maken deel uit van het casinocircuit. Een gedifferentieerd circuit ontstaat doordat meerdere partijen bij de exploitatie van het spel betrokken raken, zoals spelleiders, horecaondernemers, advocaten, politie en justitie, uiteenlopende categorieën spelers, beleidsmakers en wetgevers. Deze partijen beïnvloeden de exploitatie waardoor de spelpraktijk geleidelijk verandert. In termen van de 'actor-netwerk-theorie' zoals

onder meer ontwikkeld door Latour voor de studie van wetenschap en techniek, is tegelijk met de 'verspreiding' van een kansspel ook sprake van de 'vertaling' van het spel in termen van de partijen die erbij betrokken raken. Zo bezien valt inzichtelijk te maken op welke manier een spelvariant verweven raakt met de bredere samenleving; die spelvariant bestaat slechts voor zover en voor zolang het spel voldoende steun ondervindt van de netwerken waarvan het deel uitmaakt.

Ten derde is voor het Golden Ten van belang dat in het beleid een onderscheid werd gemaakt tussen te gedogen en te bestrijden varianten van een illegale exploitatie. In zekere zin leverde deze problematisering een nieuwe norm voor de spelexploitatie op, want niet iedere illegale spelondernemer werd als crimineel bejegend. Het onderscheid tussen criminaliteit en illegaliteit, dat niet alleen politie en justitie maar ook de ondernemers maakten, leverde een bijdrage aan de zuivering van de spelexploitatie, waarbij bedrog en geweld werden teruggedrongen en tegemoetgekomen werd aan de maatschappelijke acceptatie van een spel en tegelijkertijd (impliciet) enig overheidstoezicht werd ingesteld. De exploitatie van het Golden Ten werd daarbij beschouwd als een vorm van 'slachtofferloze misdaad' – Victimless Crime. De spelpraktijk benaderde daarmee de ratio van de wet. Het perspectief van de slachtofferloze misdaad kan aanleiding geven tot een gedoogstatus of tot een legalisatie van het spel.

Ten vierde spitste bij de 'juridificering' van het Golden Ten – de vertaling in termen van de wet – de discussie zich toe op het criterium van de behendigheidskarakter van het spel aan te tonen dan wel te weerleggen. De gedachte hierbij lijkt te zijn dat wetenschappelijke methoden en theorieën juridische argumenten kunnen versterken en zo bij kunnen dragen aan een 'betere', dat wil zeggen meer onafhankelijke en objectieve rechtspraak. Maar werkt het ook zo? In 1983

sprak een rechter een Golden Ten-exploitant vrij, op basis van een wetenschappelijk rapport van de verdediging en omdat de vervolging hier geen wetenschappelijk bewijs tegenover kon stellen. Het recht werd in dit proces afhankelijk gesteld van de wetenschap. Een zestal jaren later veroordeelde de rechter het spel op grond van een ander rapport. Tussen 1983 en 1989 paste de rechterlijke macht haar maatstaven aan, mede onder druk van de politiek en het wettige casinowezen. Niet zo zeer de rapporten als wel de veranderde wetsuitleg lijkt doorslaggevend te zijn geweest. Gedurende deze periode speelden politie en justitie ook zelf voor wetenschapper, bij hun bewijsvoering tegen het Golden Ten. De rechter accepteerde daarbij de observatieverslagen van politieagenten. In dit proces werd de wetenschap afhankelijk gesteld van het recht.

Er lijkt zo sprake van een paradoxaal proces. Terwijl de wetenschap wordt aangeroepen om juridische argumenten te versterken, ondermijnt de rechtspraak de geloofwaardigheid van de wetenschap. Dit

wijst op de preciaire status van de wetenschap in de rechtspraak, zoals met name Sheila Jasanoff in *Science at the Bar* uitvoerig betoogt. Wetenschappelijke methoden en theorieën zijn afhankelijk van de situatie en hebben vaak maar een beperkte geldigheid. Worden er geen deskundigen of adequate wetenschappelijke analyses naar voren gebracht, dan kan de rechter een aanklacht afwijzen (hoe voor de hand liggend die misschien ook mag zijn). Deze les kreeg het OM begin jaren tachtig bij de bestrijding van het Golden Ten. Vervolgens gingen politie en justitie zelf op pad om het wetenschappelijk bewijs te produceren (hoe gebrekkig de gegevens in wetenschappelijk opzicht misschien ook waren). Mijn conclusie in de kwestie van het Golden Ten luidt niet dat in de rechtspraak een onterecht of willekeurig gebruik van de wetenschap is gemaakt, maar dat er sprake was van een wisselwerking tussen de rituelen van het recht en de wetenschap die deel uitmaakte van en bijdroeg aan de onbepaalde, liminele status van het Golden Ten.

Literatuur

- Berger, P. & T. Luckmann (1966) *The Social Construction of reality*. Garden City, N.Y.: Doubleday Anchor.
- Bovenkerk, Frank (2001) *Misdaadprofielen*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Burnham, John C (1993) *Bad Habits. Drinking, Smoking, Taking Drugs, Gambling, Sexual Misbehavior, and Swearing in American History*. New York and London: New York University Press.
- Douglas, J.D., ed. (1970) *Deviance & Respectability. The Social Construction of Moral Meanings*. New York/London: Basic Books.
- Jasanoff, Sheila (1995) *Science at the Bar. Law, Science, and Technology in America*. Cambridge (Ma) and London: Harvard University Press.
- Kingma, Sytze (1988) *Vroeger gingen alleen de mannen op stap. Het bingocircuit: kapitalisme en vrijetijd*. Wageningen: Thesis Wageningen University.
- Kingma, Sytze (2002) *Het Gokcomplex. Verzelfstandiging van Vermaak*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- La Fors, F.P.G.M. & G.B. Derksen (1981) 'Golden Ten', een kansspel of een behendigheids spel? Rapport geschreven in opdracht van de heer R. Schneider, exploitant van het 'Golden Ten' spel. Den Haag: TNO-IWIS.
- Latour, Bruno (1988) *Wetenschap in actie. Wetenschappers en technici in de maatschappij*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Middelburg, B. (1988) *De mafia in Amsterdam*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- NSGT, Nationale Stichting Golden Ten (1989) *Golden Ten in perspectief. Beleidsnota van de Nationale Stichting Golden Ten tot reglementering en legalisering van Golden Ten-spelen in Nederland*. z.p.
- RAC, Recherche Advies Commissie (1988) *Stop. Rapport Golden Ten*. z.p.
- Regering, Nederlandse 1988-1989 *Regeringsstandpunt kansspelen in perspectief*. Handelingen der Staten-Generaal 21.277(2).
- Schalken, T.M. (1990) *Casino en illegaliteit. Over de mogelijkheden tot bestrijding van het illegale casinocircuit*. Arnhem: Gouda Quint.
- Schur, E. (1965) *Crimes Without Victims. Deviant Behavior and Public Policy*. Englewood Cliffs N.J.: Prentice-Hall.
- Turner, V.W. (1969) *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. London: Routledge & Kegan Paul.

- Van der Roer, R. (1989) De miljoenengok van Ger van D.V. In C.J.C.F. Fijnaut (red.) *Georganiseerde misdaad en strafrechtelijk politiebeleid*. Lochem:Van den Brink, 49-80.
- Wagenaar, W.A. & G. Keren (1985) *Het onderscheid tussen kans- en behendigheidsspel. Rapport in opdracht van de Raad voor de Casinospelen*. Soesterberg:TNO.
- Zijlstra, A.A. (1974) *Vaar wel Scheveningen. Bonte herinneringen aan een badplaats*. Leiden.
- Zoeteman, L. (1988) *In de ban van het gokmonster*. Amsterdam: Omega Boek.